

Усанов О.С.,
“Микрокредитбанк” АТБ Сурхондарё вилояти, Учқизил филиали
бошқарувчи ўринбосари, “Фронт офис” бўлими бошлиғи,
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси тингловчиси

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА КРЕДИТ ПОРТФЕЛИНИ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ ВА КРЕДИТ ПОРТФЕЛИНИ СОВЛОМЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада тижорат банкларида кредит портфелини сифатини баҳолаш ва кредит портфелини соғломлаштириш усуллари ёритилган. Шунингдек, тижорат банклари кредит портфелининг самарадорлик даражасини тавсифловчи кўрсаткичлар ёритилган. Қолаверса, “Кредит портфели” тушунчаси иқтисодий адабиётларда турли олимларнинг илмий-назарий қарашлари ёритилган. Тижорат банклари активлари сифатининг таснифланиши ва тижорат банкининг самарали кредит портфелини таркиб топтириш йўналишлари батавсил таҳлил қилинган. Бундан ташқари, кредит портфелни бошқариш тактикасини танлаш матричаси ва соғломлаштириш усуллари кенг қўламли таҳлил қилинган. Тижорат банкларида кредит портфелини сифатини баҳолаш ва кредит портфелини соғломлаштириш бўйича хулоса ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: тижорат банклари, кредит портфели, кредит портфелини сифатини баҳолаш, кредит портфелининг самарадорлиги, банк активлари, кредит портфелини соғломлаштириш.

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ И УЛУЧШЕНИЯ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы оценки качества кредитного портфеля в коммерческих банках и улучшения кредитного портфеля. Также выделены показатели, характеризующие эффективный уровень кредитного портфеля коммерческих банков. Кроме того, понятие "кредитный портфель" освещается научно-теоретическими взглядами различных ученых в экономической литературе. Проанализирована классификация качества активов коммерческих банков и направления наполнения эффективного кредитного портфеля Коммерческого банка. Кроме того, была проанализирована матрица выбора тактики управления кредитным портфелем и широкий спектр методов оздоровления. В коммерческих банках были сделаны выводы и предложения по оценке качества кредитного портфеля и улучшению кредитного портфеля.

Ключевые слова: коммерческие банки, кредитный портфель, оценка качества кредитного портфеля, эффективность кредитного портфеля, банковские активы, Восстановление кредитного портфеля

METHODS OF ASSESSING THE QUALITY OF THE LOAN PORTFOLIO IN COMMERCIAL BANKS AND IMPROVING THE LOAN PORTFOLIO

Annotation: this article covers methods of assessing the quality of credit portfolio in commercial banks and improving credit portfolio. Also, the indicators that characterize the effectiveadorklik level of credit portfolio of commercial banks are highlighted. In addition, the concept of "loan portfolio" is covered by scientific and theoretical views of various scholars in the economic literature. The classification of the quality of assets of commercial banks and the directions of the content of the effective loan portfolio of the Commercial Bank were analyzed. In addition, the matrix of choice of credit portfolio management tactics and a wide range of methods of recovery have been analyzed. In commercial banks, conclusions and proposals were made on the evaluation of the quality of the loan portfolio and the improvement of the loan portfolio.

Keywords: commercial banks, credit portfolio, evaluation of the quality of credit portfolio, efficiency of credit portfolio, bank assets, Credit Portfolio Recovery

Кириш

Бугунги кунда Республикамизда аҳоли бўш пул маблағларини омонатларга жалб қилиш ва шу асосда ресурс базасини янада кенгайтириш тижорат банклари фаолиятидаги устувор йўналишлардан бири ҳисобланади.

Айниқса, бу борада банклар таклиф этаётган депозитлар линейкасини доимий равишда такомиллаштириб бориш ва шартларини мақбуллаштириш омонатлар жозибадорлиги ҳамда оммавийлашувида муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда. Маълумки, тижорат банклари ҳам бошқа ҳўжалик юритувчи субъектлар сингари етарли даражада пул ва бошқа молиявий ресурслар билан таъминланган бўлиши керак. Бу фаолият тижорат банклари томонидан юридик ва жисмоний шахслардан вақтинча бўш пул маблағларини қайтариб беришлилик, тўловлилик ҳамда муддатлилик шартлари асосида жалб этиш билан боғлиқ фаолиятига асосланади яъни тижорат банкларининг пассив операциялари ҳисобланади[1].

Банк тизими ривожланишининг истиқболи «барқарор» даражада ривожланишида, аввало, мамлакат иқтисодиётининг жадал суръатлар билан ўсиб бориши, шунингдек, банклар даромадлигининг ижобий кўрсаткичлари ва активлари сифатининг яхшиланиши, ликвидлик даражасининг барқарорлиги, миқдорлар депозитларининг ўсиб бориши, ҳукумат томонидан йирик банкларга йўналтирилаётган сезиларли молиявий ресурслар асосий ижобий омиллар бўлиб хизмат қилади. Тижорат банклари ўз ресурс базасини ошириш ҳисобига мамлакатимиз иқтисодиётининг муҳим тармоқлари ривожига йўналтирилган ислохотларда фаол иштирок этиш мақсадида аҳоли учун қулай даромад манбаи бўлган омонатлар турини тобора кенгайтириб бормоқда. Бунда асосий эътибор омонатларнинг жозибадорлигини ошириш ва уларда аҳолининг турли тоифалари эҳтиёжларини инобатга олишга қаратилмоқда.

Жумладан, Банк тизимидаги ислохотлардан кўзланган асосий мақсад мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши учун зарур барқарор макроиқтисодий ва қулай инвестицион муҳитни шакллантириш ҳисобланади.

Банкларнинг иқтисодиётдаги молиявий воситачилик ролини мустаҳкамлаш билан аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг ишончли ҳамкорига айланишга эришилади. Шу мақсадда Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг ташаббуси билан қабул қилинган «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да иқтисодиётни ривожлантириш, эркинлаштириш ва тартибга солишнинг долзарб устувор йўналишлари белгилаб берилган. Шу сабабли, тижорат банклари кредит портфелини самарали тарзда бошқариш хўжалик субъектларининг кредит маблағларига бўлган эҳтиёжларини қондириш имконини беради. Бу борада Президентимизнинг Олий Мажлисга тақдим этган Мурожаатномасида, “Энг ёмони, истикболли йирик лойиҳаларни белгилаш ва амалга оширишда жиддий хатоликларга йўл қўйилгани, хорижий кредитлар самарасиз ишларга сарфлангани иқтисодиёт ривожига халақит бермоқда. Биз, аввало, четдан кредит ва сармоялар олиб келиш бўйича самарали тизим яратишимиз, ҳар бир кредитни аниқ ишлатишни ўрганишимиз лозим [2]. Бу масалада етти ўлчаб, бир марта кесадиған, оқибатини пухта ўйлаб иш олиб борадиган давр келди” деб таъкидлаб ўтганлари бежиз эмас.

Тижорат банклари кредит портфелининг самарадорлик даражасини тавсифловчи асосий кўрсаткичлардан бири муддати ўтган кредитларнинг жами кредит қуйилмалари ҳажмидаги салмоғини ўзгариши ҳисобланади. Халқаро банк амалиётида бу кўрсаткичнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган мўътадил даражаси 3 фоизни ташкил қилади. Унинг йўл қўйиш мумкин бўлган чегаравий даражаси эса, 5 фоиздан ошмаслиги лозим. Банкнинг кредит сиёсатини олиб бориш, кредит портфелини самарали натижасини таъминлашни кўзда тутганлиги учун банкларнинг кредит портфелини ташкил қилишга таъсир қилувчи омиллар ичида банклар хизмат кўрсатиш бозорининг ўзига хослиги билан ажралиб туради. Шу жиҳатдан ҳар бир банк ўзи танлаган бозор секторидаги асосий мижозларнинг қарз маблағига бўлган талабини ҳисобга олиши керак. Кредит сиёсатининг асосий йўналишлари банк директорлар кенгаши томонидан белгиланади. Ҳар қандай банкнинг кўрсатадиган хизматлари нуқтайи назаридан унинг кредит портфелини тартибга солиб туриш ўта муҳимдир. Зеро, кредитнинг баъзи бир турларини бериш қонун билан чегараланган, баъзи бир кредит турлари эса умуман тақиқланган. Шунинг учун ҳам, Тижорат банкларида кредит портфелини сифатини баҳолаш ва кредит портфелини соғломлаштириш жуда зарур.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

“Кредит портфели” тушунчаси иқтисодий адабиётларда турлича таърифланади. Айрим олимлар кредит портфелига кенг тушунча бериб, унга банкнинг барча молиявий актив ва пасивларини киритса, айримлари эса ушбу тушунчани банкнинг фақатгина ссуда операциялари билан боғлашади. Шунингдек, Н. Соколинская “кредит портфели қисқа ва узоқ муддатли кредитлар йиғиндисидан иборат” деб таърифлайди [3]. Бу таърифда асосий эътибор кредитнинг муддатига қаратилган бу ҳолат кредит портфелининг моҳиятини тўлиқ очиб бермайди. Чунки, банк томонидан берилган кредитларнинг муддатини белгилаб қўйилиши ва унга риоя қилиниши фақат кредит портфелининг сифатини аниқлашда муҳим омил бўлиши мумкин. Россиялик машҳур иқтисодчи олим О.И.Лаврушин “кредит портфели тушунчаси банк ишида одатда бир ёки бошқа банкнинг кредитлари йиғиндиси тушунилади” деб таъриф беради[4]. Абалкин Л.И, Панова Г.С. ва бошқа бир гуруҳ иқтисодчиларнинг фикрича, тижорат банкларининг кредит портфели - бу кредитларнинг сифат ва таркиби бўйича туркумланишидир. Бу таърифда, фикримизча кредит портфелининг моҳиятини очиб беришга ижобий ёндашилган. Ижобийлиги шундаки, улар кредитларнинг сифат таркибига қараб маълум омилларни ҳисобга олган ҳолда туркумлаш зарурлигини таъкидлайдилар. Яна бир гуруҳ хорижий иқтисодчи олимлардан К.Ж.Бралтрон ва Д.Мак Нотонлар, тижорат банкларининг кредит портфели - бу кредитларни маълум белгиларга кўра туркумланишидир деб ҳисоблайдилар[5]. Бу таърифда кредит портфели кредитнинг аниқ шакл ва хусусиятлариларига қараб таснифланишига асосланади. Банкларнинг кредит портфели – бу турли хил кредит рискларига асосланган.

О.И.Лаврушиннинг фикрича, тижорат банки кредит портфели ўзида ссуда кўринишидаги барча банк активлари рўйхатга олинган векселлар, банклараро кредитлар ва депозитлар ҳамда бошқа кредит кўринишидаги талабларни маълум мезонлар асосида сифат гуруҳлари бўйича таснифларини мужассамлаштиради[6]. Ш.З. Абдуллаева “Банк рисклари ва кредитлаш” номли китобида кредит портфелини кенгрок илмий асослаб берган. Унда кредит портфелининг моҳиятини очиб беришда қуйидаги омилларни инобатга олиниши зарурлиги айтилган[7]:

- кредитлар бўйича риск даражаси;
- кредит бериш объектлари;
- кредитдан фойдаланиш муддати;
- кредитнинг ҳажми ва таъминлаганлиги;
- миқдорнинг молиявий ҳолати, мулк шакли ва бошқалар.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақоланинг назарий ва услубий асоси сифатида умумиктисодий адабиёт ҳамда илмий мақолалар, иктисодчи олимларнинг тижорат банкларида кредит портфелини сифатини баҳолаш ва кредит портфелини соғломлаштириш масалалари бўйича изланишлари, олимлар ва соҳа вакиллари билан суҳбат, уларнинг ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иктисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган. Мавзунини ўрганиш жараёнида умумиктисодий усуллар билан бир қаторда маълумотларни тизимлаш бўйича махсус ёндашувлар, яъни таққослаш, назарий ва амалий материалларни жамлаш ҳамда тизимли таҳлил каби усуллар қўлланилган.

Таҳлил ва натижалар

Маълумки, амалдаги қонунчиликда банк кредит портфели мунтазам равишда таҳлил ва аудит қилиниши кўрсатиб ўтилган бўлиб, бунда кредит сифатини аниқлаш билан бир қаторда кредитлаш жараёнини бошқариш сифатини баҳолаш, жумладан, тасдиқланган кредит сиёсатига ва кредит ҳужжатларини расмийлаштириш жараёнларига, гаровни расмийлаштириш ва баҳолаш, кредитлашга доир ваколатларни тақсимлаш, қонунчилик меъёрларига риоя қилишга мувофиқлигини таъминлашга эътибор қаратилиши лозим. Жаҳон банки таҳлилларига кўра, тижорат банкларининг кредитлар бўйича йўқотишларга таъсир этувчи омиллар қаторида муҳим ўринни ички омиллар эгаллайди. Хусусан, Европа банкларида кредит йўқотишларининг 67 фоизи айнан банкнинг ички омиллари сабабли юзага келади, ташқи омиллар эса бундай йўқотишларнинг 33 фоизини ташкил этади. Банкнинг кредит портфелининг сифатини баҳолаш усуллари. Банкнинг кредит портфелини сифатини бошқаришда кредит портфелидаги кредитларнинг қайтмаслик даражаси кредитлар бўйича эҳтимоллий йўқотишларни қоплаш учун захиралар орқали баҳолаш керак[8].

$$\text{КПКД} = (\text{КЭЙҚЗ} : \text{КП}) \times 100\% \quad (1)$$

бу ерда:

КПКД – банк кредит портфелининг қадрсизланиш даражаси,%;

КЭЙҚЗ – кредитлар бўйича эҳтимоллий йўқотишларни қоплаш учун захиралар;

КП – банк кредит портфели суммаси.

Тижорат банки кредит қайтарилмаган ҳолда чекловларсиз ва эркин равишда уни таъминот ҳисобидан ундириб олишга ҳақли. Таъминотга доир тақдим этилаётган барча ҳужжатлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда расмийлаштирилиши лозим. Бундан ишончли (эътимодли) активлар мустасно

бўлиб, уларнинг асосий қарзи ва фоизлари бўйича муддати ўтган қарздорликлари мавжуд бўлмаса, бундай активлар сифати «стандарт» деб таснифланади. Тижорат банклари активлари сифатининг таснифланишида стандарт субстандарт, қониқарсиз, шубҳали, умидсиз тоифалари мавжуд ва бунда энг кўп захира 100% бўлиб, у умидсиф тоифада кузатилади (1-жадвал) [9].

1-жадвал

Тижорат банклари активлари сифатининг таснифланиши

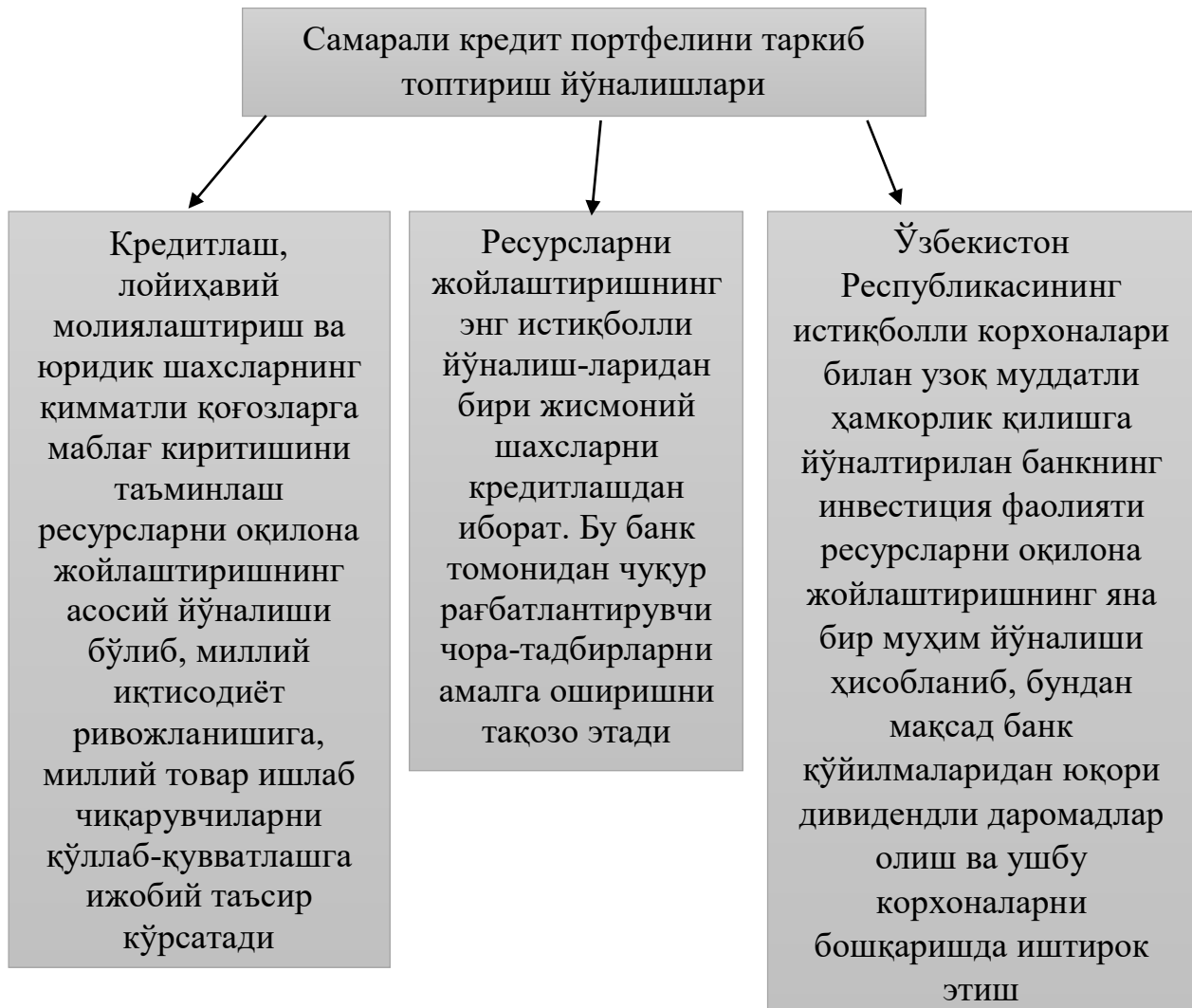
Таснифлаш тоифалари	Муддати ўтган кунлар	Яратилиши лозим бўлган захира	Фоизларни ҳисоблаш
Стандарт	0	1%	балансда
Субстандарт	0	10%	балансда
Қониқарсиз	1-89	25%	“Кўзда тутилмаган ҳолатлар” ҳисобварағида
Шубҳали	90-179	50%	
Умидсиз	180 ва кўп	100%	

Таъминот «яхши таъминланган» кредит мезонларига мос келиши лозим. Жумладан, таъминот турлари нотариал жихатдан тасдиқланган бўлиши (агар қонун ҳужжатларида нотариал тасдиқланиши назарда тутилган бўлса), зарур ҳолларда, тегишли мулк битимини рўйхатдан ўтказиш учун белгиланган тартибда рўйхатга олиниши, шу жумладан тижорат банкининг гаров мол-мулкига доир ҳуқуқлари тўғрисидаги ёзув гаров реестрида акс эттирилиши зарур[10]. Тижорат банк кредит портфели шакли бўйича учга бўлинади: даромад портфели, риск портфели ва баланслаштирилган портфелларига бўлинади.

2-жадвал

Тижорат банк кредит портфели шакли бўйича таснифи

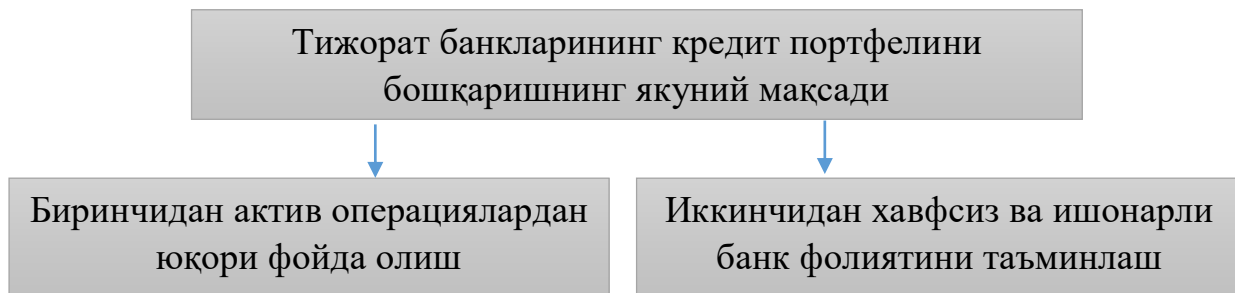
Портфель шакли	Портфель тавсифи
Даромад портфели	Портфель барқарор даромадлиликни таъминловчи, минимал рискга эга бўлган ва доимий равишда фоизларни тўлаш имкониятига эга кредитларга мўлжалланади.
Риск портфели	Портфель юқори рискли кредитлардан шаклланади.
Баланслаштирилган портфель	Портфелда “риск-даромадлилик” дилеммани самарали ечиш нуктаи назаридан банк кредитларининг таркиби ва молиявий тавсифига мос келувчи кредитлардан иборат бўлади.

1-расм. Тижорат банкининг самарали кредит портфелини таркиб топтириш йўналишлари

Банкнинг молиявий бозордаги мавқеи унинг кредит портфелини шакллантириш ва уни бошқаришдаги муваффақиятлари билан чамбарчас боғлиқдир. Тижорат банкининг самарали кредит портфелини таркиб ресурсларни жойлаштиришнинг энг истиқболли йўналишларидан бири жисмоний шахсларни кредитлашдан иборат. Бу банк томонидан чуқур рағбатлантирувчи чора тадбирларни амалга оширишни тақозо этади (1-расм).

Кредит портфелини тўғри шакллантириш тижорат банкининг самарали ва барқарор фаолият кўрсатишининг асосий мезони ҳисобланар экан, ҳар қандай тижорат банки кредит портфелининг сифатли бўлишини таъминлашга ҳаракат қилади. Тижорат банклари кредит портфелининг сифати ва шаклланиши унинг таркибий қисмига бевосита боғлиқдир. Кредит портфелини шакллантириш мураккаб жараён бўлиб, ўзида нафақат кредит сиёсати ва унинг стратегияси, балки назорат тизимини йўлга қўйиш жараёнларини мужасамлаштиради. Шу билан бирга, кредит портфелини шакллантириш жараёни динамик характерга эга бўлиб, доимий равишда ҳаракатдадир[11].

2-расм. Тижорат банкининг кредит портфелини бошқаришнинг якуний мақсади

Мазкур таҳлилнинг якуний босқичида объектларни кредитни қайтара олиши нуқтаи назаридан бир тизимга келтиришдан иборат. Ушбу босқичда корхона фаолияти чуқур таҳлил этилади ва юқорида қайд этилган босқичларда амалга оширилган таҳлиллар натижаси билан бир қаторда корхонанинг кредитни қайтара олиш борасида хулоса ясалади (2-расм). Қуйидаги матрица ёрдамида мавжуд кредит ресурсларини ҳисобга олган ҳолда кредит портфелини соғломлаштиришнинг энг яхши тактикасини танлаш мумкин (3-жадвал) [12].

3-жадвал

Кредит портфелини соғломлаштириш тактикасини танлаш матрицаси

Кредит турини танлай олиш қобилияти	Бозор ҳолатини олдиндан айта олиш қобилияти	
	Яхши	Ёмон
Яхши	1.Кредит ресурсларини диверсификация орқали танланган соҳаларга жамлаш 2. Бозор ҳолатини олдиндан айтиш маълумотларига асосланиб, рискни узок муддатли меъёрий даражасидан паст ёки юқори қилиб белгилаш	1.Кредит ресурсларини диверсификацияламасдан танланган соҳаларга жамлаш 2.рискни узок муддатли меъёрий даражасида сақлаб туриш
Ёмон	1.Диверсификацияланган портфелга эгалик қилиш 2. Бозор ҳолатини башоратлаш маълумотларига асосланиб рискни меъёрий даражада сақлаб туриш	1.Диверсификацияланмаган портфелга эгалик қилиш 2.Рискни узок муддатли меъёрий даражада сақлаб туриш

Хулоса ва таклифлар

Фикримизча, тижорат банкларида кредит портфелини сифатини баҳолаш ва кредит портфелини соғломлаштиришда қуйидаги бир қатор омилларни ҳисобга олиш зарур:

- тижорат банклари кредит портфелини таҳлил қилган ҳолда, тижорат банкларига қўшимча равишда активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга қарши захиралар шакллантириш;

- тижорат банклари активлар сифатининг янада ошишида, кредитнинг умумий ҳажмини сақлаб турган ҳолда қисқа муддатларга кредит бериш янада кўпайтириш;

- банк активлари сифати устидан доимий, таъсирчан мониторинг олиб бориш, банк активлари билан боғлиқ муаммоли ҳолатларни дастлабки босқичларда аниқлаш ва бартараф этиш механизмини мустаҳкамлаш;

- банкларда активларни кенг диверсификация қилиш, кредит портфелини соғломлаштириш орқали таваккалчиликларни самарали бошқаришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва иқтисодий вазиятдан келиб чиқиб уларга зарур ўзгартиришлар киритиб бориш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи 14.12.2016

2. Мирзиёев Ш.М. “Танкидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак”. Т.: Ўзбекистон. 2017 йил.

3.Sergio Sanfilippo-Azofra, Begoña Torre-Olmo, María Cantero-Saiz, Carlos López-Gutiérrez Financial development and the bank lending channel in developing countries Journal of Macroeconomics 55 (2018) 215–234 www.elsevier.com/locate/jmacro

4. Морсман-мл. Э. М. Управление кредитным портфелем : пер. с англ. - М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. - 208 с. С.

5.Герасина Ю.А., Расулов Р.М. Управление кредитном портфелем коммерческого банка // Бизнес в законе – 2011. № 1

6. Банковское дело. Управление и технологии: учебник / под ред. А.М. Тавасиева. - М.: Юнити-Дана, 2005. - 671 с.

7. Тижорат банкларида активлар сифатини таснифлаш ва активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш учун захиралар шакллантириш ҳамда улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги 2696-сонли низом. 2015 йил 14 июль.

8. О.И. Лаврушин. Управление деятельностью коммерческого банк. Учебник.М.Юристь 2003.

9. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ҳисоботлари, 2009-2017 йиллар.

10. Ўз. Рес. Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари

11. www.cbu.uz -Ўзбекистон Республикаси Марказий банки интернет сайти

12. www.lex.uz